

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLII

Уређивачки одбор:

*др Таијана Бајић-Ивић, др Даријанка Горијан-Премк, др Ирена Грицак, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лофар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Миљар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1986

ЕКСПРЕСИВНЕ СИНТАГМЕ СА ГЕНИТИВИМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

0.1. Задатак је овог излагања да се објасне неки досад мање проучавани типови синтагми са адноминалним генитивима, који се сви, иако разнородни, могу подвести под општи назив експресивних. Биће говора о обртим следећих типова (приближна егземплификација):

- (диже се) стуб ватре; (ти си) стуб мога надања;
- (то је важан) стуб ове мисаоне целине;
- (на вишегодишњем градилишту подигли су један велелепан стуб.) Стуб деценије;
- (на грађевини вам је најбоље успео овај стуб.) Стуб стубова;
- (како је крупан онај човек! Читав) стуб од човека.

У питању су граматички условљене фигуре, фигуре које се добијају устаљеном техником падежних контаката, при томе стварањем ноционо „неистинитих“ међулексичких веза (ово друго је у фигуративном изражавању раширен, иако не и редован случај). Затим, ту по правилу немамо примере слободне употребе већ и иначе метафоризованих речи. Такав случај бисмо имали, нпр., код употребе речи стуб за неког младића, високог, пуног и непокретног, за кога би се најпре рекло „он је као стуб“, онда „он је прави стуб“, па после, рецимо, „овај стуб само седи и пуши, ништа не ради“, „упознали смо се с оцем тог младог стуба“, или у друкчијим ситуацијама, о којима говоримо даље.

У нашој научној одн. стручној литератури постоје многа излагања о метафорама, али махом у студијама књижевнотеоријских и опште-уметничких усмерења, мање у лингвистичким. Из науке о метафорама је познато да је за њихову појаву потребан контекст који је у стању да их проводица. Тачно је приметно, на пример, А. Стамаћ — да језичка метафора не произилази из дефиниција, него из говорне делатности; метафора је оно што се с неком речју у каквом контексту збива.¹ У ужем смислу тог термина, метафора је скраћено поређење (уместо *X је као У — X је У*), а исто тако свест о постојању *tertium comparationis*. Посматрано граматички и лексиколошки, то је померање значења које настаје у различитим реченичним додирима, захваљујући постојању евидентних или скривених семантичких компонената у употребљеним

¹ Теорија метаfore, Загреб, 1978, 41–42.

речима.² Међутим, треба разликовати *лексикализовану метафорску значења* за која положај у синтагми или реченици постаје од споредног значаја, и *фигуративног уопште* при којој је положај примаран. У овом другом случају настаје поменута ситуација да се „с речју у неком контексту нешто збива“, па се ту ствара метафора, премда не увек.

Као што се могло видети на почетку, показано је неколико врста синтагматских схема, у које се уноси лексички материјал одабран тако да се самим тим поступком могу постићи одређени стилски ефекти. У првом плану стоји синтагматски произведена фигуративност, док лексикализована тек може произићи из ње, али не мора обавезно. Употреба готове, устаљене метафоре, тј. постојећег у језичкој пракси измењеног значења, каткада чак поништава могућност грађења експресивних обрта о којима је реч. „Душа тог насеља“ није генитивска синтагма каква нас интересује овде, јер се та веза речи налази на истој равни као „изглед тог насеља“, „положај тог насеља“, „карактер тог насеља.“ С друге стране, ако се каже „коцка тог насеља“ (= призор из авиона који лети на великој висини), реч *коцка* није отпре метафоризована у језику, па се чак ни у овој вези не метафоризује; сама генитивска веза рађа својервну фигуру, коју, у суштини, тек сасвим условно можемо назвати метафором, с обзиром на оно што нам је о природи метафора познато.

Наша језичка анализа, као целина, била би уклопива у општу проблематику везану за начине функционисања одређених граматичких средстава као стилских. Пригодно (али и погодно) удруживање номена са генитивима других номена уз употребу семантички мање или више неслагласних номенских јединица, „генитивизација“ која се у неизражајном говору не очекује, а из које се продукује вишак изражајне снаге — није, разумљиво, једини начин да се помоћу граматичког поступка изведе стилско дејство. У различите реченичне моделе садржане у природи језика могућно је постављати лексичку грађу уз извесну меру неконвенционалне маште, мада не и неограничено слободно. Тако се, нпр., у модел „субј. + предик.“ може унети лексика *машина лаје*; у модел „субј., предик. + адв. одредба“ — *машина ради лајући*; у модел „субј., предик. + обј.“ — *он је њосмайрао лајање машине*. Уочавамо да је захваљујући интерлексемским — у ствари, интересемским — додирима, из речи *лајаћи* извучено на површину једно његово латентно преносно значење: „производити резак звук, сличан лајању“, како би то и требало да буде дефинисано у изразито детаљизованом описном речнику, у једној од тачака одреднице *лајаћи* са ознаком фигуративне употребе. Сем тога, помоћу везе „посматрати лајање машине“ извлачи се из споја *лајање машине* још једна, дубља и, како изгледа, сублексикографска нијанса речи *лајаћи*: „производити резак звук и трзави покрет“ (пошто се звук сличан лајању чује, а трзање се посматра).

² У неким језичким расправама појављују се, у вези с овим, грешке у просуђивању. Наводи се, нпр., да објекат има стилску вредност у реченици „он је пољубио своје сунаше“: смеће се с ума да је стилска вредност овде у лексеми, а не у реченичној функцији.

Питање о томе шта је у речима изнад хоризонта лексикографије а шта сублексикографско очекује своју даљу разраду. За садашњу тему је битно да ће се појавити синтагме као „коцка насеља“, за које ће се морати констатовати да су ту оба члана (и *коцка* и *насеље*) остала у својим основним, непомереним значењима, али је фигуративност на одређени начин у њима ипак присутна. На питање — да ли се неконвенционалним везама подстиче изрођавање постојећих криптосема (уколико се оне установе), или се тиме стварају значења којих раније уопште није било, одговарамо у смислу прве претпоставке; о једном процесу који представља изузетак в. у т. 4. и 5.

0.2. Што се тиче показаних типова генитивских веза, у новијој литератури о српскохрватском језику нашли смо свега неколико радова где се на ове појаве, и то не на све, посебно скреће пажња.³ Оне се узимају у разматрање обично се тумаче као експликативни генитив (Стевановић), метафорични (Фелешко, Мелвингер), идентификациони (Грицкат); једна њихова подврста — етички, осећајни генитив (Лалевић). Понеки пример који одговара тематици налази се код М. Ђорџа у поглављу о трансформативном генитивном атрибуту.⁴

Генитиви се у традиционалној граматичкој, нашој и славистичкој уопште, деле на посесивне, партитивне и аблативне, мада се често спомињу и преплитања ових значења и општа ширина и сложеност тог граматичког подручја. Постоје поткласификације у оквирима ове опште-применљиве поделе, али има и друкчијих класификација. По самој природи спојева који се овде разгледају, а који су сви адноминални, за анализу би дошли у обзир извесни видови беспредложних посесивних и партитивних генитива, међу које граматика и смешта те наше спојеве, уколико их спомиње; исто тако — један вид генитива с предлогом *од*, о коме би се на први поглед могло закључити да представља генитив материје.

Разгледајући по славистичким студијама и уџбеницима анализе генитива, уверавамо се да проучавање често прате „тематски“ описи односа између управне речи и овог падежа. То се највише тиче широко схваћене посесивне области. Говори се, нпр., о ауторству које се исказује

³ М. Стевановић, *Значење и функције генитивне синтагме с предлогом од*, Наш језик XIV/4–5, на стр. 257–258; И., *Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета*, Наш језик XVI/1–2, 27–31; И., *Савремени српскохрватски језик*, II део — Синтакса, Београд, изд., 1969, на стр. 202–204 и 222–223. К Feleszko, *Składnia genetywu i wyrażen przyimkowych z genetywem w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, на стр. 79–80. Ја сам се раније више пута интересовала за ове проблеме, али само узгред: *Лексикографический сборник ... [приказ]*, Јужнословенски филолог XXII, на стр. 299–300; *Стилске фигуре у светлу језичких анализа*, Наш језик XVI/4, на стр. 231; *Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику*, Наш језик XVII/1–2, на стр. 47–49. У студији Ј. Мелвингер, *Типови метафоре у поезији Оскара Давича*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду X*, 1967, о овом питању се говори на стр. 266–271. — Једном специјалном дијалекатском подтипу у овој области био је посвећен чланак М. С. Лалевића, *Još jedan genitiv*, *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva XVI/10*, Београд, 1936, 926–929.

⁴ *Метафорски лингвистилеми*, Београд, 1982, на стр. 258–263.

генитивом, о припадању временском одсеку, или о извору појаве, извору комуникације, намени или смислу неког симбола итд. Понекад се као принцип потподела узима чињеница да се односи тичу људских бића, неживога, природних појава и сл. Речено мало слободније, то су значењске окуреније при остваривању генитивских спојева, од којих се неке растачу између посесивне и партитивне сфере или на друга два начина од три могућна. Свакако да су и такви прегледи семантичких случајева корисни, а друга је ствар што их је тешко дати сасвим систематично и коначно. — Генитиви у којима се садрже метафоре или уопште каква фигуративност приказују се каткад у стилистичким студијама, али се тада о њима говори без правих лингвистичких дедуција.⁵

Вредна су посебне пажње тумачења која сведоче о трагању за дубљим смислом генитивског повезивања. Нас првенствено интересује предмет који је овде изабран. У литератури о српскохрватском језику налазимо такве моменте у наведеној књизи К. Фелешка. Прво, аутор назива обрте типа „стуб ватре“ ванграматичким, стилистичким генитивима, те их ставља у групацију приказану као „друге позиције и функције беспредложног генитива,“ при чему та групација стоји код њега на истој разини у разврставању као и „беспредложни адноминални генитиви“ и „беспредложни адвербијални генитиви.“ Ванграматички су, према Фелешку, генитиви који творе метафоре, а творе их захваљујући сличности или захваљујући извесним пропорцијама које постоје између управне речи и наслоњеног на њу падежа (стр. 79—80). Обрте типа „читав стуб од човека“ у Фелешковој монографији не налазимо. Друго, вредан је помена *genetivus definitivus*, у коме се, према мишљењу истог аутора, крију елементи и посесивности и партитивности, а који значи да се у управној речи (именици) износи иманентан садржај онога што је изражено генитивом. „Степен његове кривице“ није „делић кривице“ или сл., него вид, интензитет у којем је кривица реализована; „израз лица“ = особеност која одликује свако човечје лице; „туга узалудности“ = тужна природа, тужна суштина узалудности (у нашој, нешто слободнијој интерпретацији Фелешковог излагања; стр. 31).

Ово друго запажање је занимљиво, јер се ту срећемо са идејом о генитиву „инкорпорираниости,“ или тачније, о генитивској синтагми која то значи. У даљим разматрањима, сасвим друкчије заснованим, имаћемо прилике да говоримо о инесивном односу, који ће представљати нешто врло блиско овоме што се тумачи под *genetivus definitivus*, а поред тога и о адесивном и ексесивном односу.

Побуђују пажњу и нека излагања Ј. Мелвингер, којих ћемо се даље дотаћи.

⁵ Тако, на пример, поводом руских спојева *обломки голосов, треугольник лица, огонь узнавания, бальзам милосердия* читамо: „пульсирующая образность сочетания“, „экспрессивная тональность сочетания слов“, „переориентировать элементы смысловой ёмкости в сферу приравнительных отношений, которые могут иметь место между явлениями природы и миром человеческих чувств“, итд., зборник: *Очерки по стилистике художественной речи*, Москва, 1979, на стр. 25—28, 168.

0.3. Ради боље прегледности, све управне речи у спојевима показиваће се у облику номинатива, иако су оне приликом остваривања наших синтагматских типова слободне, те у нађеним примерима из књижевности стоје различито парадигматизоване. Оне ће се означавати са N. Генитиви уз њих биће обележени као G. Да ли уз N одн. уз G стоји још и нека одредбена реч, неће се посебно истицати, сем у случајевима где се то буде показало као повезано са неким семантички релевантним чињеницама.

Приликом навођења примера, уз њих ће се давати име писца код кога су нађени, а затим скраћеница, у вези с чиме упућујемо на литературу у белешци под текстом бр. 3. Примери из рада М. Стевановића, *Значење и функције . . .* — МС 1; М. Стевановић, *Једна синтагма . . .* — МС 2; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик . . .* — МС 3; К. Фелешко — КФ; примери из три рада И. Грицкат — ИГ, без нумерисања. Многобројни примери из студије Ј. Мелвингер овде нису употребљени (сви су из опуса истог писца, те би диспропорционално повећали грађу, не пруживши ништа начелно ново). Поједини примери се наводе само с именом књижевника, уколико нису узети из студија, док изванредан број припада публицистичком и разговорном језику и не носи никакву ознаку.

1.1. Као прва синтагма у уводу наведено је „стуб ватре“. С тиме је сродно и „стуб надања“, само што је први подтип мање експресиван од другог и уједно најмање експресиван од свих.

У том првом подтипу као N стоји именица која обавештава о форми, лику, изгледу путем којег се G испољава, о перцепционо сазнатљивом карактеру G. Именовање тога што смо уопштено назвали „изглед“ варира, захваљујући инвенцији људског говора, од дословног до пренесеног; у овом другом случају имаћемо лексичку фигуру у оквирима синтагматске фигуре. *Стуб ватре* је визуелна оствареност ватре: уздицање ватре је у облику стуба, и то право. Неко ће рећи да је с висине видео *ифраку Дунава*: то је у начелу сасвим исто. Каткада се „изглед“ исказује апстрактнијим именима, чешће онда када је и сама појава која се идентификује апстрактна. Уобичајена је синтагма *авиј глади*, која индичира представу о томе да се лад назире или приближава у обличју авијети.

У N, које, дакле, означава начин манифестовања неког G, улазе разна именовања: по обличком поклапању, а даље по утиску наметнутом другим чулима одн. представама, или по метафоричком односу. Смисао тог синтаксичког поступка је увек поистовећивање G са N, саопштавање о њиховој подударности у визуелној или само у појмовној области. Разуме се, овде немамо обавештење у смислу комплетног дефинисања (*Дунав је трака), него у смислу дефинисања само једног вида, једне стране у природи датог G (рецимо, Дунава). О томе ће још бити речи и у т. 6.3.

Ево, најпре, неколико примера из наших ранијих радова (само је један пример из српскохрватске белетристике): *куле лубеница, коцке кућа, иле бајонета* (то су врсте „геометријских тела“, чији називи служе

за дочаравање изгледа G); *клинци кише* (покретни ефекти, тј. кишне капи које одскачу, али такође у облику „тела“); *крпе облака, маје влаге* на зидовима (Ј. Ђоновић). У последња два примера употреба назива за идентификацију виђенога је слободнија: ту „крпе“ нису више у оној мери праве крпе, у коликој су „кугле“ праве кугле у споју „кугле лубеница“; начелно то исто, али у још већој мери, вреди за синтагму „мапе влаге“. Овде се најјасније очитује оно што смо назвали синтагматском а не лексичком фигуративношћу.

Реч у N, којом се утврђује са чиме је G подударно, често носи печат маште онога који говори одн. пише, печат његових асоцијација. За писца је мокар снег густи, лепљива маса — отуд *шесито мокрој снега* (О. Давичо, КФ); вечерњи сумрак се спушта тако да се појединости пред очима сливају и губе испрва тек ту и тамо — *мреже првој мрака* (А. Ковачић, МС 2); Месец баца на земљу беличасту разливену светлост — *млијеко мјесечине* (М. Селимовић, И.).

То што је показано јесте сажето експлицирање о природи G помоћу N: изношење тога на који се начин G види, доживљава визуелно. Зато је представа дата у N често одабрана тако да буде јасан репрезентант онога са чиме се G изједначава. Природно је што у N обично стоје именице које без пропратне дескрипције предочавају слику; то су имена материјалних предмета са уочљивим изгледом: *шањир сунца* (О. Давичо, МС 2), *конојци водопада* (И., И.), *дубоки ровови бора* (И., И.), *зид шењача* (Ст. Раичковић, И.), *шврћава смрчеве шуме* (М. Лалић, И.), *језерце ливаде* (И., И.), *зелена мајла шуме* (И., МС 3), *кљешта његових шака* (М. Селимовић, КФ), *ћечурка експлозије* (Б. Лабовић, КФ), *ћесница дрена* (Д. Ђосић, ИГ), *јајшани кукуруза* (И., И.), *бусен механацијине илаве* (И., И.).

Као што се види, за експлицирање о G понекад је потребно да N има атрибут: не „магла шуме“, него „зелена магла шуме“.

У истом смислу постоје акустичне и друге асоцијације. Шапутање личи на ромон — отуд *ромон његова шајушања* (Вл. Назор, МС 2); златни предмети звече, и то одзвања писцу као *цијукава ларка златна* (Д. Ђосић, ИГ). Звук неког гласа може бити усамљен у тишини, тих и танак, те његова појава изазива представу о прамену косе — *прамен иласа* (М. Лалић, МС 2). И даље: стихови се понављају ритмички — *лака коњица ситихова* (Б. Михаиловић, КФ); научни аргументи засипају неопозиво, неумољиво — *шешка артиљерија Вукове науке* (И., И.). Феномен лирске поезије која је велика, таласавна, свеобухватна, наводи на израз *океан лирике* (Р. Драинац, МС 2).

1.2. Приликом грађења оваквих фигура иде се даље. На почетку расправе наведено је „стуб надања“. Реч *стуб* смо условно употребили у нарочитом пренесеном значењу: „суштина која представља целокупну потпору, носивост“ (овде *стуб* не треба схватати као слику парцијалног подупирача, ослонца; то ће спадати у следећи тип, у тип 2). Слични су, али направљени свежије, маштовитије, обрти *мушна вода илујосици* (Вј. Калеб, КФ), *мрачна ситија ове њезије* (Р. Драинац, И.). Ова три примера нас уводе у нешто друкчију област језичких механи-

зама: N које служи за експлицирање о G метафоризује се, испрва мање уобичајено, па све више неубичајено, тако да синтагме изискују од примаоца посебан чин прихватања и разумевања.

Процес је омогућен тиме што временом сâм синтаксички поступак описан у т. 1.1. постаје модел, у оном смислу како смо на почетку говорили о моделу „субј. + предик.“ и др. У $N + G$ се умеће, у границама когнитивних могућности, неочекиван, тако рећи бизаран у својој повезаности материјал, са одређеним циљем уметничке сугестије. Наиме, језик је, тако рећи, „дошао на идеју“ да приказ изгледа, манифестоване суштине, природе неког G помоћу N (*субјуб вајре, ромон шайушања*) може бити изречен не само као саопштење властитог виђења и схватања, другим речима, то може бити не само семантички опредељено изјашњавање о G (ватра је у виду стуба) — него је дозвољено и пружање неке мање разложиве мисаоне слике. То је ефекат с којим су се напред показани стилски поступци већ и иначе донекле додиривали. Дакле: $N + G$ постаје нешто дифузно; тај спој не почива више на некој објективној и познатој архисеми (на замисливом проценту значењског јединства), него се синтаagma претвара у тренутни резултат стваралачке понесености.

Ипак, ово привидно брисање коефицијента семантичког заједништва не води у потпуно безакоње на комуникативном плану.

У већини примера за уметникову визију још увек се доста јасно назире одређена заснованост: *небо твога чела* (из поезије Л. Костића) — чело је обло као небо; *исцеђен сунђер мога мозга* (М. Селимовић, МС 2) — мозак може подсећати на сунђер, а преморен мозак на исцеђен сунђер; *крхошине сна* (из песме Радована Живановића) — немиран, испрекидан сан. У другим примерима слобода при коришћењу лексике пружа се и даље: *џлави зумбул смеха* (Ст. Раичковић, МС 2); по њој се вуче *чешкица сна* (Д. Ђосић, ИГ); чује се само *велики хлеб срца* (И., И.).

То су све примери у којима се инвенција лексичког повезивања довинула до врло апстрахованих сфера. Она би се могла назвати дубинском инвенцијом. Али је појава у својој суштини остала иста: стварањем веза $N + G$ казује се нешто о G, иако семантички расуто. Овде је чест случај да је и сâмо G метафора или симбол. У споју *сунђер мозга* реч је о мислима, о расположењима, не о „мозгу“ као органу; у *крхошине сна* „сан“ није физиолошко стање. Крајња неспутаност у именовану N као да иде укорак са надбуквалношћу G. Ако је у Раичковићевом примеру „смех“, вероватно, још увек прави смех, у првом Ђосићевом примеру „сан“ (некакав „четколики сан“) тек је неко удаљеније евоцирање поспаности или занетости, као што је и у његовом другом примеру „срце“ нешто присно и насушно — хлеб! — које се уз то и чује.

Данашњи новинарски језик је спреман да прихвата овакве игре значења. Мање је необично када прочитамо у вези са неком сахраном и гробљанском пратњом — *колона шуйе*: туга ожалашћених се инкарнирала у виду поворке. Али смо прочитали и ово: *џерчин скуйоће*; смисао чланка је био у томе да су покупљења нека врста неминовности, то

јест да неке пређашње грешке у економици узрокују садашњу скупоћу, која је као перчин за који се потрошач болно повлачи.

И писац и читалац знају где је граница ове слободе. Не би се рекло, нпр., *телетина смеха, *пенкало сна, *ципела срца, *делтоид скупоће, мада постоји неслућено велики број именица које би могле да се поставе као N према речима „смех“, „сан“, „срце“, „скупоћа“, датим у G. Основно мерило употребљивости веза је у томе што N мора садржати било какву метафорску, метонимијску, симболичну, алегоријску или другу семантичку компоненту која је способна да постане експлиikator за G, у његовом правом или помереном значењу. У зумбулу се „крије“ лепота и свежина, алузија на младост, на пролеће — и на тај начин песник хоће да идентификује смех. Када се четкицом превлачи по хартији, остаје траг, неуобличен, све блеђи, па је у томе аналогија између четкице и сна. Хлеб је вредан за живот, драг, мек, он се понекад надиже, „бубри“ — ето идентификације са срцем. Перчин изазива помисао на присилу, чупање — слично као непријатна скупоћа од које се потрошач не може отргнути.⁶

1.3. Свешће се оно што произилази из два разгледања подтипа: *стиуб вајре*, *стиуб надања*.

Посматрајући формално, у таквим синтагмама N би требало да буде значењско језгро исказа, јер је G коси падеж. Али, пошто N служи само за обавештење о G, садржински посматрано то језгро је у G.

Постанак ових веза треба тражити у подврсти генитива који се назива генитив тицања, а који се убраја у генитив посесије. Међутим, погодним семемским повезивањем овде се ствара нешто специфично. Као основно обележје јавља се инесивни однос, инесија N у G. Самим тим, то остаје посесивност, али у условном смислу термина, тј. уколико се прихвати да изглед одн. замишљена унутрашња природа припадају ономе о чијем се изгледу или природи говори (стари филозофски проблем); и већ никако не може бити речи о партитивности или аблативности. Пошто се, како смо видели, описаним поступком нешто о G експлицира, није нетачан назив за ову појаву „експликативни генитив“, а ни „идентификациони“.

Оно што издваја овај тип јесте чињеница да се његовом употребом говорник одн. писац изјашњава да идентификује предмет са својим знањањем или утиском о природи предмета, а не са реалним податком о њему. Зато настаје питање о томе како би изгледала речничка обрада при којој би се покушало да се на лексикографски начин покаже оно што се семантички догађа са лексемом N у таквом споју.

⁶ У белетристици која се ланчки назива просто модерном, постоје примери семантички ничим не оправданог повезивања. А. Стамаћ примећује да један наш песник „без реда, често и без сврхе, метафоризира све са свиме у неуредном подручју избора“. Примери: „ми смо те зелене очи на грани тешких рукава“, „бука снажних трава“, „склиска одалиска треперења“. Стамаћ то назива „велесајам речи“ (стр. 159–160). Наведени спојеви нису комуникативни у било ком правцу; они су само намерни шокови у акту комуницирања.

Како би се, на пример, дефинисало *куџа* из синтагме *куџе лубеница*? Посматрач је рекао да је у пољу видео „кугле лубеница“; несумњиво, он је видео лубенице, а не вештачке или какве друкчије лопте, само што су се те лубенице пред његовим очима и у његовим представама оформиле као кугле. Овде се *куџа* не би могло дефинисати као „куглолики предмет“, ни као „куглоликиост“ или сл.: јер посматрач није видео *куглолике предмете лубеница, нити *куглоликиост лубеница — а то бисмо добили када бисмо предложеним дефиницијама заменили дефинисану реч у нашој синтагми.

N из ових спојева, сâмо, огољено N, не подлеже дефинисању. *Куџа* овде стоји као члан нарочито организованог исказа о нечему (конкретно, о лубеници) као о објекту који изгледа куглолико. То је семантичка величина + положај у реченици, а не само семантичка величина.

Што се тиче семантичке величине о којој је реч, треба приметити још и ово. Помоћу спојева које сада анализирамо постиже се, сликовито речено, истрзање из лексема, стављених у N, њихових најразличитијих, често веома скривених значењских слојева и присенака, који онда служе за експлицирање говорникових утисака о G. С једне стране, да нема тих семантичких састојака или далеких присенака у потенцијалима N, одговарајуће везе $N + G$ не би могле да се граде, као што је напред и било показано (*пенкало сна). С друге стране, ти састојци и присенци не само да изроњавају из N услед наслањања G на N, него се они баш тиме и стимулишу, као да доспевају у својеврсно индукционо поље. И то је један од разлога, мада секундаран разлог, што они већином не могу стајати у речницима као дефинисана подзначења.

Према томе, у идеалном описном речнику, уз одреднице *куџа*, *крџа*, *џерчин*, када се оне нађу у обртима као *куџе лубеница*, *крџе облака*, *џерчин скујдоће*, могу да стоје једино уопштени квалификатори „преносно“, „фигуративно“, „сликовито“, док дефиниције за такве N не треба да стоје.

За нашу анализу је без значаја што се синтагме овог типа понекад налазе у опсезима фигуративности вишег реда, обухватније фигуративности. Примери: језичац на *каниџару* моје *колебљивости* (М. Селимовић, КФ), у зјенице се налијевала танана водоравна *црџа свјетлости* (М. Крлежа, МС 2), а слично је било и у Ђосићевом „чује се *хлеб срца*“.

Још једна напомена. Синтагме потпуно једнаке и по склопу и по лексичком садржају, какве смо овде приказали, могу каткада имати различита значења, а не само ова идентификациона, уколико семантичка кохеренција то допушта. Уз нешто „напора“ уложеног у језичко осећање долазимо, нпр., до оваквог закључка: *облак вајџре* може бити ознака за уобличеност, слику неког пожара, као малопређашње *шуб вајџре*, или *џечурка вајџре* (о вулкану), али може бити и ознака физичко-хемијске стране такве појаве, тј. гасовита маса: не ужарени, тврди делови који пламте, него дим који се изнад њих диже. У овом другом случају имамо обичан генитив материје, посесивни према традиционалној граматизи.

2.1. Све што је доведе показано представљало је $N + G$ у служби обавештења о изједначености G са N , било перцептивно датој, било на неки начин изнађеној, наслућеној, па и измаштаној. Али постоји тип спојева који са овим претходним не треба мешати, иако они по техници грађења и честој гротескности лексичког зближавања личе, па се у досадашњим граматичким радовима нису ни раздвајали. У овом типу синтагми G се не једначи са N , него G има N као свој део. У синтагме се мора уносити метафоризовано N , јер да није тако, спојеви би означавали реалну партитивност одн. посесију. Та метафора не треба да буде устаљена пошто би у супротном случају генитивска организација изгубила своју стилогеност.

Као пример је на почетку био дат обрт „важан стуб ове мисаоне целине“ (који није сасвим погодан, због употребе доста устаљеног метафорског значења у „стуб“); тиме се хтело показати да N спада у G , не представљајући — у очима посматрача, описивача — његову интегралну природу. Примери из књижевности: *крила страшног мрака* (С. Пандуровић, МС 2); *ухвати реј судбине* (Р. Константиновић, КФ); *очи камена* (наслов књиге Е. Мекулија).

Овај тип такође осваја последњих деценија јавну реч. Даћемо два необична примера. Назив једног доста давнашњег страног филма гласио је *Маријана моје младосии*. Граматичко тумачење би било да је *моја младоси* имала своју *Маријану*, а та „Маријана“ је метафора за неки леп доживљај, остварена тиме што се девојка из тог доживљаја звала Маријана. (Пример може да се тумачи и као представник типа описаног у т. 4.) У нашој новијој штампи је нађен наслов *Тара наших њошайања*. У том наслову се огледа дубока интерференција значења N и G , премда се припадност датом типу ипак може доказати. Овде би значења натукнута у N и G требало већ познавати да би се из наслова наслутило о чему је реч. Механизам подсећа на *хлеб срца* из т. 1. у погледу непотпуне изречивости смисла те целине, о чему је тамо и било говора. Познато је да су вођене многе дискусије о преграђивању реке Таре и с тим у вези о потапању неких делова земљишта, и да је то уродило непријатним утисцима о спорости и одређеној способности при доношењу одлука (тако је сама лексема „потапање“ овде згодно дошла и у свом правом и у пренесеном значењу). *Тара* је, према томе, симбол, „амблем“, а *њошайања* су споро грађење хидроцентрала уопште, загађивање природе и други разни неспоразуми.

2.2. Ако се упитамо о томе шта је у оваквим синтагмама значењско језгро исказа, одговор мора бити друкчији него поводом типа описаног у т. 1. Овде се у средиште поставља N , док је G пратећи, иако синтаксички обавезни члан. Према томе: „крпе облака“ су били *облаци*, „песница дрена“ — *дрен*; али када се каже „крила мрака“, то значи да је реч о *крилима*, одн. о нечему што је метафорски названо тим именом, о неком својству, пропратној особини мрака (такође, највероватније, метафоризованог), а не о самом мраку; исто тако, „очи камена“ су *очи*, а не камен, ма шта се под очима ту подразумевало (и ма шта под каменом).

За разлику од ситуације у претходном типу, N овде има своју лексикографску вредност. Од проницљивости и умешности лексикографа ће зависити каква дефиниција да се да речима *крило*, *рей*, *очи* употребљеним у наведеним примерима. Дефиниције су у оваквим случајевима оствариве — разуме се, и уз ознаку да су у питању фигуре.

Примери овог типа, јасно, нису идентификациони. Пошто се речју у N износи оно што само делимично представља природу G (посесивно-партитивно значење), овај синтагматски однос може се звати адесивним. — Атрибут „експликативни“ уз „генитив“ ни у овим случајевима није нетачан.

3.1. Као што је споменуто, типови приказани овде под т. 1. и 2. нису се досад разликовали у стручним расправама.

У наведеном, занимљивом раду Ј. Мелвингер (в. бел. 3) даје се велики број примера из књига О. Давича, који одговарају нашим обртима „стуб надања“ и „стуб мисаоне целине“. Специфика ауторкиног рада је у томе што она исцрпно анализира — која све лексичка значења садрже N и G у спојевима какве и ми овде описујемо. Та су значења: предмети свакодневне употребе; делови или процеси живог организма; природне појаве; апстрактни појмови. Ј. Мелвингер даје примере за комбинације сваког значења N и сваког значења G, уколико их има. За нас се показује као карактеристичан њен закључак да у N релативно често стоје имена материјалних предмета и — такође материјалних — појава везаних за организме, као и предмета (али не и збивања) из света природе. Апстрактне именице у N су ретке (стр. 269). Ово је у сагласности с нашим тумачењима, по којима N махом репрезентује нешто перцептивно уочљиво што ће послужити као експликација о G (тип описан у т. 1). Ауторкин пример *нежности свитања* (то је илустрација за апстрактну именицу у N), у ствари, не иде у тему у којој расправљамо, јер је то изношење једне особине свитања на истој равни као што би било „белина свитања“, „свежина свитања“, а то је традиционална посесивност (једино је реч „нежност“, сама по себи, узета у нешто помереном значењу). У овом контексту није сасвим јасан Давичов пример *илад снова*.

У односу на поделу која се спроводи у нашем раду, примери Ј. Мелвингер нису до краја издиференцирани. Истина, и она у свом чланку спомиње идентификацију која резултира из таквих синтагми. Али се код ње напоредо појављују *шањир сунца* (идентификација; пример је био наведен и у нашем разматрању) и *иршин сунцокрешиа* (није идентификација).

3.2. Фигуре из два показана типа граде се несметано у свим језицима са развијеном књижевнојезичком праксом.⁷ Не упуштајући се у иоле подробнији историјски преглед, споменућемо само чињеницу да тога има још у Библији, како у хебрејском оригиналу Старог завета,

⁷ Наводи се реченица кинеског мудраца из II в. н.е.: „ми куцамо на *сраиша* *ишишине*, тражећи музику одјовора“. Вл. Мајаковски, у поезми „Наш марш“: „днел бих пег“. В. и у бел. 5.

тако и у преводима на класичне језике. Као пример за први тип, инесивни, може се навести псалам 55, стих 23: „ти ћеш их, Боже, свалити у јаму погибли“.⁸ Синтагма *јама погибли* (пропаст изједначена са јамом) саграђена је на исти начин у хебрејском, где реч за „јама“ стоји у status constructus, а реч за „погибао“ је наслоњена на прву као status generalis, како се и иначе ствара генитивско значење.⁹ Уп.: ... *εις φρέαρ διαφθορᾶς*, ... in putem corruptionis. За наш други тип, адесивни, примери су: књ. о Јову 41/5 „врата (од) грла његова“ (рускослов. *двери лица его*), *πύλας προσώπων αβίου*, portas vultus ejus; књ. о Јову 41/9 „трепавице (у) зоре“ (у грчком и рускословенском преводу је друкчије текстолошко решење), palpebrae diluculi; псалам 139/9 „на крилима (од) зоре“ (грч. и рсл. друкчије) si assumerem alas aurorae. (Пада у очи како Даничић избегава чисте адноминалне генитиве.) Овакви фигуративни генитиви богато се употребљавају и у познијој оригиналној црквеној књижевности, поготову у словенском „плетенију словес“. Примери из Похвале кнезу Лазару Антонија Рафаила Епактита, око 1420. г.: *ламбада житiа, мiаnиtа вѣрнi, пламенъ оубиства, висиръ рыданiа — плевели злобы, роса молитвѣ*.¹⁰

4. Следећи тип је у уводу представљен синтагмом „стуб деценије“. Њега нисмо нашли у граматичкој литератури. Примери те врсте били би: *зима столећа, аутомобил јодине, сахрана деценије, меч столећа, доiађај миленијума*. Слично је томе: *аутомобил снегоа, корпица њених жеља*.

Погодно је да анализу отпочнемо поређењима различито семантизованих обрта овог типа са употребљеном истом лексиком:

(а) зима столећа	(б) зима столећа
(а) корпица њених жеља	(б) корпица њених жеља

Под (а) подразумевамо примере у којима су речи стављене у N употребљене метафорски, и при томе везе *N + G* не производе даље померање значења. Ако је „зима“ метафора за „најгори, најмрачнији период“, онда се најкрвавији рат неког века може назвати његовом зимом. Тако је други светски рат — „зима двадесетог столећа“, што представља обичан генитив тицања. Међутим, управо кад нема метафоре у N — случај (б) — експресивност се јавља у самом споју: „зима столећа“ у том случају значи „најхладнија зима [права зима] столећа“. Исто је и у другом пару примера. „Корпица њених жеља“ (а) означава „мали збир, малу прегршт [„корпица“ у фигуративном значењу] њених жеља“; у питању је опет један од обичних генитива, партитивни. Уколико је реч у N употребљена неметафорски (б), настаје својеврсна синтагматска фигура: „најлепша корпица [права корпица] какву је она уопште могла да пожели“.

⁸ Ово место и неколико следећих по Даничићевој нумерацији и у Даничићевом преводу.

⁹ Оријентацију ми је пружила књига: R. Meyer, *Gegensinn und Mehrdeutigkeit in der althebräischen Wort- und Begriffsbildung*, Берлин, 1979. Захваљујем се дру Д. Стефановићу, вишем научном сараднику Института за српскохрватски језик у Београду, на обавештењима из хебрејске граматике.

¹⁰ Издање Љ. Стојановића, *Споменик СКА 3, 1890*, стр. 81–88.

У оба случаја (б) именица дата у N стиче, како видимо, значење властите максимализације или оптимализације: „најхладнија зима“, „најлепша корпица“.

Међу овим доста сродним подтипovima постоји разлика, која проистиче из семантичких вредности, како речи у N, тако и речи у G.

Одређене именице носе у себи значењску компоненту која указује на неки изразити квалитет: *зима* = „најхладнији период (године)“, *пролеће* = „најлепши период (године)“ итд. Овде је, као што се види, једна таква именица стављена у N. На то N се наслања G са значењем временског одсека. У ствари, G је овде именица која поседује семантички елемент исте врсте као што је онај елемент у N (чија је изразита карактеристика подлегла максимализовању): елемент временске димензије. Према томе, и у G се изриче период — и то такав да се у њему период из N мора садржавати више од једног пута. („Зима године“ не значи ништа, то је својерсна таутологија.)

У додирима таквих N са таквим G семантичка компонента „изразитости“ N у оквирима G остварује се захваљујући синтаксичким, а и логичким механизмима. У речи *зима* постоји карактеристика најхладнијег периода (године), и та карактеристика излази на површину — донекле слично као у нашим примерима из т. 2 — у везама типа „зима столећа“: то је, дакле, „најхладнији период« столећа“, при чему је нормална чињеница да то и јесте једна од сто минулих зима. На исти начин „пролеће столећа“ = најлепше пролеће у сто година, „лето столећа“ = најтоплије лето у сто година, „јесен столећа“ = најплоднија јесен у сто година. Максимализација иде правцем оног квалитета који је у представама говорника најјаче везан за реч стављену у N. Рецимо, „рат столећа“ је најкрвавији рат у сто година.

Примећује се да је овај синтагматски модел, у коме је, како изгледа, испрва била „излучивана“ семантика онога што је најкарактеристичније, током времена почео да тежи и ка семантици најбољег, оптималнога. Ово можемо проверити опет на примерима везаним за делове године, тј. за одсеке трајања. Наиме, и „март столећа“ и „октобар столећа“ значе најлепше, најсунчаније одговарајуће месеце који су се десили у размаку од сто година (иако се лепо време од тих месеци углавном не очекује), а не било шта друго. Израз „децембар столећа“, на први поглед, не изазива никакву асоцијацију, пошто децембар није окарактерисан нечим посебним у нашој свести; али ако бисмо значење ипак настојали да извучемо, то би најпре било — изузетно топао, неочекивано топао, најтоплији децембар. Тако је и „мир столећа“ најдужа мирна епоха у сто година са тенденцијом ка наглашавању благодети које мир пружа.

Стилистичко богаћење језика доноси, даље, и ту новину — да се из таквих синтагматских модела описана појава оптимализације шири на појмове у N који не значе периоде, при задржаном значењу периода у G. У новије време продиру, нарочито у публицистику и у средства јавног информисања, изрази као *аутомобил године*, *ушакмица сезоне*, *фроналазак деценије* и сл., у значењу најуспелијих примерака или збивања у датим временским одсечима; тако и *човек године*, *политичар деценије*.

Сетићемо се овде нашег ранијег примера *Маријана моје младосџи*: он се уклапа и у ово тумачење. „Младост“ се схвата као животно доба у коме „Маријана“ представља метафору за романтичан доживљај, врхунац лепога; на пример, више саговорника би претходно изјавило да је сваки имао своју „Маријану“.

Стилистичка инвенција разгранана се и даље. По истом принципу спрегнутости, по коме су се напред у N и у G подразумевале компоненте временских периода (трајање N било је уклопљено, са својим елементом „најизразитијег“, па „најбољег“, у трајање G) — почињу се сада и у N и у G подразумевати компоненте пожељности. У речи „аутомобил“ замислива је не само семантика техничких перформанси које достижу висок степен успешности, него и семантика („супсемантика“, „крипто-семантика“) жељеног предмета; тада се на ту реч може наслонити G са значењем из исте сфере: жељено. Стварају се спојеви: *ауџомобил жеља, корџица њених жеља, хаљина снова*. Од свих аутомобила који (потенцијално) постоје у области жеља (као што зиме постоје у столећу), најжељенији је управо тај, који је тако назван: *ауџомобил жеља*. Слично вреди и за остале синтагме.

Средиште синтагматског исказа је овде у N. Однос између N и G је адесиван: краћи временски одсеци, који се именују у N, представљају делове оних дужих, именованих у G; исто су тако најбољи предмети, појмови или особе „уграђени“ у такве временске одсеке, а такође су предмети „уграђени“ и у област жеља. По мерилима традиционалне граматике, овакве семантичке манифестације — уклопљеност, уграђеност — спадају у домен посесивних генитива. За лексикографију и N и G у овом типу остају са својим основним значењима, пошто је постизање суперлативности овде врста само системске, а не индивидуалне значењске промене или доградње.

Неки друкчији начин употребе овог синтагматског модела, којим би се исто тако постизала суперлативизација, засада се у језику не појављује. — О старини и распрострањености показаног поступка нису познати поузданији подаци.

5. Претпоследњи тип је „стуб стубова“. Ни за њега нису нађена тумачења у граматичким изворима. Примери *бої боїова, џир џирова, сан снова*.

Пут ка стварању овог типа, који је у језицима давнашњег порекла, водио је, највероватније, од оних случајева где је осмишљење лежало у оквирима обичног посесивног генитива. Неки моћни цар који је завладао поседима мањих властодржаца могао је бити назван „царем царева“; исто су тако први проповедници монотеизма по свој прилици проглашавали свог бога „богом богова“.

Већ се у Библији појављује наслов „Песма песама“ — у хебрејском конструисан управо тако, са прикљученим генитивом множине уз номинатив; уп.: *'Аџа џорјатон*, *Canticum canticorum*, рсл. Пѣснь пѣсней (по Даничићу „Песма над песама“). Није искључено да се у старим

епохама придавала боја персонифицираности првом члану „песма“, по аналогiji са смислом у вези „цар царева“: као да је та песма (у N) предводница, „царица“ осталих песама (у G).

Познат је и класични латински израз *minimum minimorum*.

У савременом језику овај синтаксички и стилски модел поткрепљује се и оним о чему се говорило напред. Пошто се у типу под т. 4. лексеми у N, у извесним случајевима, додаје „предзнак“ оптималности, лако се ствара представа да је такво N оптимално и међу представницима исте, сопствене врсте. Данас није тешко замислити не само обрте као „аутомобил године“, „аутомобил снова“, него и „аутомобил (свих) аутомобила“; или: „рачунар (свих) рачунара“, као што већ постоји, у одређеној жаргонској употреби, „сан снова“.

Ова се фигура, практично, распростире засада на мали број примера, ма да је потенцијално широко употребљива.

Језгро исказа је овде у N, односно између N и G је адесиван, као и у случајевима из т. 4. Индикација за лексикографску разраду нема.¹¹

6.1. Тип „(читав) стуб од човека“ је једини у којем се јавља предлог. Значење овако уобличених синтагми је афективно, тј. експресивно у јачем степену. Када се неко изразито обележје именице стављене у G приказује помоћу N, лично обојено и упечатљиво, имамо обрте овога типа. Ти обрти доста често могу и сами да понесу интонацију потпуних реченица, као да су то предикативне конструкције: интонациона структура пружа могућност схватања да у њима постоје субјекат и предикатов номен, без копуле, као да су то, дакле, номиналне реченице (у значењу, нпр.: „тај човек је прави стуб“ или сл.).¹²

Примери:

1 *делија од човека* (Тр. Ђукић, ИГ), *добрџак од човека* (Кс. Ш. Балски, И.);

2 *несрећа од дејеша* (Б. Ђопић, МС 3), *рђа од човека* (МС 3, у расправи), *кучка од жене* (Ј. Ст. Поповић, ИГ), *блајо од човека* (М. Сјетеновић, И.), *злајо од ђака* (В. Милићевић, И.), *јад од касирице* (И., И.), *душа од човека* (А. Радић, И.), *сила од човека* (Ј. Веселиновић, И.);

3 *чишав облак од воде* [сасу се на њу] (Ј. Лазаревић, МС 3), *криа од човека* (И. Дончевић, И.);

4 једна велика *ексијаза од животиња* (М. Еогдановић, ИГ), *пародија од јорњеи кайуша* (Стј. Кршић, И.);

5 *урнебес од њојова* (Ј. Лазаревић, МС 3), [о појасу му висц] *вашар од шоболаца* (М. Глишић, И.).

¹¹ У руском језику, у експресивном говору, срећу се обрти типа „всем городам город“, у значењу „најбољи град“. С обзиром на адноминални датив, ова се конструкција такође може третирати као посесивна, према томе као врло сродна описаној у српскохрватском језику.

¹² О блиској повезаности експресивног казивања и депредикативизације говорила сам у књизи: О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, Београд, 1954, нарочито на стр. 181–188.

Под 1) су дати примери где су у N постављене именице непренесених значења; изрази су — с обзиром на оно што је мало пре речено — скоро једнаки копулативним реченицама „тај човек је делија“, једино уз невелики емфатични вишак, који произилази из самог модела синтагме. То исто, али уз јачи степен афективности, постиже се у примерима подтипа 2), јер су ту за дефинисање G употребљене именице (фигуративне) и иначе уобичајене у служби дојмљивих карактеризација људских бића. У подтипу 3) за N су узете именице општинских значења („заједничке“), које овде у својим помереним значењским остварењима служе за дефинисање G . У подтипу 4) речи стављене у N су инвентивно пронађене, у високој мери необичне, стога су и синтагме још ефектније. Најзад, под 5) стоје случајеви где се говори о множини (лица одн. предмета), тако да су у служби њихових тумача — све у истом смислу као горе — употребљене именице „збирних“ значења, при томе опет са наглашено експресивном бојом.

6.2. Појављују се многоструке разлике уколико се од једнаког лексичког материјала граде синтагме $N + G$ и $N + \text{од } G$. Упоредбе између произвољно саграђених примера послужиле јаснијем тумачењу особене природе овог типа синтагми, који се сада описује.

(а₁) макета павиљона (б) макета од павиљона (в) макета од павиљона
Значења:

(а₁) = умњени модел павиљона; (б) = сложени модел, састављен од више мањих модела павиљона; (в) = „(ово је) мали павиљон, изванредан минијатурни павиљон“.

(а₁) жбун косе (б) жбун од косе (в) жбун од косе

Значења:

(а₁) = велика, подигнута маса косе (метафорски названа „жбун“); (б) = аранжирани предмет, играчка или украс, начињен од посечење косе, у облику жбуна; (в) = „коса (је) чупава, неуредна, густа, прави жбун“.

(а₂) крпе облака (в) крпе од облака

Значења:

(а₂) = облаци у виду крпа (в. т. 1.1); (в) = „облаци (су) искидани, распарчани, праве крпе“.

(а₃) кугла детета (в) кугла од детета

Значења:

(а₃) = кугла која припада детету (не спада у норму српскохрв. језика);

(в) = „дете (је) пуначко као кугла, необично угодено дете“.

(в) чудо од детета

Значење:

(в) = „(ово је) дете које испољава управо чудесне особине“.

Као (а) су приказане синтагме са беспредложним генитивима. У (а₁) су створени посесивни односи у традиционалном граматичком смислу (генитиви тицања, материје); у (а₂) је исто уобличење прешло у експресивни идентификациони генитив нашег типа описаног у т. 1, захваљујући семантичким могућностима које је пружила реч у N; у (а₃) је генитив имаоца (посесивни), какав се у српскохрв. језику не употребљава.¹³ Уколико се од исте лексике граде синтагме N + од G, али без специфичног интонационог (и атрибутског) истицања, добива се (б), у значењу генитива материје.

Примери скупљени под (в) су представници типа који се у овој тачки показује. Сви су они наглашено експресивни, истичу се полу-предикативном или правом предикативном интонацијом, а приликом реализовања у говору често су пропраћени атрибутима „прави“, „читав“ или сличним појачањима уз N. Ово готово да прелази у устаљени облик при употреби датог типа синтагми.

Језгро исказа код примера (в) тежи да буде у G: говори се, дакле, о павиљону, о облацима, о детету. По томе се ти примери разликују од случајева са језгром у N, које имамо када помоћу исте лексике правимо неекспресивне спојеве са предлогом од или без њега. „(Читав) ЖБУН од косе“ (в) је првенствено *коса*, док су „жбун од косе“ (б) или „жбун косе“ (а₁) — првенствено *жбунови*, иако у сликовитој одн. метафоризованој употреби ове речи.

6.3. Што се лексикографског аспекта тиче, код овог типа су значења речи у N или непомерена (*делија*) или онолико померена (*рђа*, *ћародија*, *ћесма*) колико то могу бити и ван ових склопова, тако да сам описани поступак не доноси потребу посебног речничког дефинисања.

Да ли се овде јавља инесија у оном смислу у коме је о њој било говора напред, или је то ексесија? Потребно је да се још ближе разгледају примери, а посебно је индикативно поређење са типом датим под т. 1 (тј. поређење између *стиуб ваиџре* и *стиуб од човека*), којим се уједно пружа подробније тумачење и у вези с т. 1.

Рекли смо да су изрази у 6.1. често једнаки копулативним реченицама (уз емфатични призвук); али и без обзира на то они представљају исказе о изједначењу, својеврсне дефиниције. У примерима као *делија од човека* имали бисмо, према томе, значење „човек је делија“, овде без померања семантике у предикативу, а у осталим начелно исто то, само са различитим, уобичајеним или неуобичајеним метафорским помацама у речима које су послужиле за идентификовање (*несрећа*, *рђа*, *душа*, *крија*, *ћародија*, *вашар* итд.). У складу с изнетим, однос би требало ту да буде инесиван.

¹³ Постоје ситуације када ово правило ипак не важи. Проблем је обрађен код М. Ивић, *Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća obrazovanja sufiksom -ov (-ev, -ovljev, -evljev)*, -in u odnosu „kombinatoričnih varijanata“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* X, 1967, 257–262; такође у: *On Referential Strategies: Genitivization vs. Adjectivization in Serbo-Croatian*, зборник у част 65-годишњице Рудолфа Ружичке, Лајпциг—Берлин [у штампи]. О овоме су код нас још писали М. Стевановић, М. Николић и И. Савицка.

Приликом тумачења примера из т. 1, исто је тако речено да је, нпр., Дунав уобличен у очима посматрача као трака, Дунав је (:а њега) трака, па је из тога извучен закључак о инесији. Међутим, разлика ће се правилно уочити тек ако се изврши узајамна замена лексике у ова два модела. Покушаћемо да саградимо синтагме:

(а) трака од Дунава	(б) делија човека
коцке од кућа	пародија капута
клинци од кише	вашар тоболаца

Из (а) и из (б) могу се одмах искључити примери „клинци од кише“ и „вашар тоболаца“, јер у њима језичка компетенција уочава одређене врсте обичнијих генитива, макар небуквалност одн. сликовитост изрзаа и у њима учествовала: (а) — од кише су, као од неког чврстог материјала (као од челика) створени клинци; (б) — организован је вашар на коме су изложени сами тоболци, или је од мноштва разбацаних по соби тоболаца направљен такав неред, да се то може назвати вашаром. Разматрање ћемо свести на остале примере.

„Делија човека“ и „пародија капута“ су неупотребљиве синтагме, док се „трака Дунава“ и „коцке кућа“ могу употребити. Шта је узрок?

Одговор лежи у чињеници да је Дунав неким својим аспектом, па ма то био само утисак који он чини на људска чула, одиста трака, у свом уобличењу, у односу између уздужне и попречне димензије, у савијености, у нечем, дакле, што је садржано у њему, што представља његову бит. „Трака“ је, према томе, један од видова његове природе. Стога је могућно, спомињући траку (N), указати да је у датом случају реч о оној траци која иманентно „припада“ Дунаву (G), да је она „његова“, те се граматички оправдано да употребити беспредложни генитив посесије. Посесија те врсте је, разумљиво, условна, како је већ и било спомињано напред. Приликом адјективизације G она би била исказива помоћу различитих творбених поступака, који представљају саодносност ширу од правога припадништва: „Дунавова трака“ (теоријски), или „сунчев тањир“, али „ватрена печурка“, евентуално „кишни клинци“, „шетачки зид“ итд. (Ово су само поткрепљена објашњења постојећих односа у т. 1, али не и у потпуности коректне трансформације у семантичком и стилистичком погледу.)

Даља разрада ове могућности у језику (*роман шајкушања, зумбул смега*) ослањала се на осећање за сам модел, на кригтосемантичке садржаје, као и на имагинацију говорника.

На другој страни, када се каже *делија од човека, пародија од кајкуша*, човек (G) је само оквалификован као делија (N), капут је оквалификован као пародија. Реч је о квалитетима које говорник приписује нечему ad hoc, а не о објективној инкарнисаности N у G. Ту нема оног специфичног односа поседовања који смо видели у *трака Дунава*: тамо је било нешто што се могло назвати „Дунавова трака“, док је у вези са *делија од човека* логички неизводљиво „човеков делија“, јер о томе није реч.

Још једна напомена тиче се могућности да се, есентуално, каже и: „(права, сићушна) *шрака од Дунава*“ (= саопштење у зачућености, формулација призора који је изненада запажен са велике висине). С обзиром на досадашње анализе није тешко дати и за ову синтагматску варијанту семантичко тумачење. Самим тим што би употребио такав модел (а не: *шрака Дунава*), говорник би избегао исказ — и то синтаксички недорвршен, „отворен“ — о природи Дунава као о траколикој појази, и изрекао би своје виђење, као и свој смисао за експресивно комбиновање лексике, у облику скоро довршене, делимично екскламатичке реченице.

Враћамо се на постављено питање о томе да ли се тип показан у т. 6.1. одликује инесијом или ексесијом. Приликом употребе таквих синтагми говорник се, видели смо, задржава на позицији проценљивача, иако то стилизује на начин који одговара изједначавању G са N. Као још једна потврда за то вредни су пажње споменути додаци „читав“, „прави“, који се у овом типу веома фаворизују. Они, са своје стране, доказују да ту имамо фигуру *in praesentia*: дакле, „стуб од човека“ аналогно је са „човек је као стуб“, „човек је *шако рећи* стуб“ или „човек је „стуб“, тј. уз експлицитно дати сигнал значењског помака. То није фигура *in absentia* („човек је стуб“), без икаквог указивања на значењски помак.

Због свега тога, за разлику од разних особености објашњаваних у вези с ранијим типовима, овде се мора говорити о ексесивном односу између N и G.

6.4. У југозападним деловима српскохрватског језичког подручја постоји дијалекатска појава, на путу изумирања, која представља подтип према ономе што је показано у т. 6.1. О њој је писао М. С. Лалевић,¹⁴ а касније ју је споменуо М. Стевановић. Њихови примери су ови: натезати се оном *риом звона* низ ове процоли (Стј. М. Љубиша, Лалевић, МС 2), што ти прича онај *лажљивац Машана* (МС 2, у расправи). Значење је исто као кад би се казало „рпа од звона“, „лажљивац од Машана“.

М. С. Лалевић је додао већи број примера из разговорног језика: ето је дошао онај *јадник Николе, јадница Пешрове сесире, јуначина Илије, чудо дејшеа, злокобница жене, несрећа девојке, веселник Милоја*. Тумачење значењске боје ових синтагми исто је као и тумачење наших напред навођених примера из 6.1, па се овде неће понављати. Аутор истиче да се речи у N типа „јадник“, „бедник“, „злосрећник“, употребљавају у овим спојевима с примесом сажалења, бола, ганућа (а не презира), док друге разноврсне речи, као „добричина“, „будала“, „чудовиште“, „хрпа“, „животиња“ и др. у N садрже призивок тепања или прекора, било због милоште, било због срџбе. Отуд његов предлог да се специјално овај дијалекатски подтип, без *од*, назове етичким или осећајним генитивом. Лалевић претпоставља да је овакво изражавање могло потећи из одговарајућих конструкција са *од*, затим нагласа да ога нема везе с посесивношћу — и никакво дефинитивно објашњење не нуди.

¹⁴ Još jedan genitiv ... (в. бел. 3).

6.5. У вези с питањем о постанку описаног последњег типа (и дијалекатског подтипа, о коме мало даље), намеће се, као прва, претпоставка да оваква граматичка схема потиче од генитива материје са *od*: „од косе је направљен прави жбун“, „од детета се створило чудо“. Међутим, то питање остаје отворено.

У чланку М. Регуле¹⁵ тумачи се обрт *ce fripon de valet* (= тај мангуп од слуге), који сведочи да аналогни тип постоји и у француском језику. Семантичко-стилски карактер ове везе аутор објашњава на исти начин као што је овде било учињено са српскохрватским везама. Из чланка се сазнаје о неким ранијим објашњењима ове појаве, нетачним по мишљењу М. Регуле, а и по нашем. Али се одговор о постанку оваке ог типа не даје ни овде. Регула назива конструкцију *ein syntaktisches Paradox* — и то зато што карактеристика која се изриче постаје (привидно) „*Kernglied*“, а оно на шта се карактеристика односи стоји у (привидном) облику додатка за карактерисање (стр. 59).

Познато је да се и у немачком језику срећу обрти истог уобличења и истог значењског и стилског домета: *eine Seele von Mensch, ein Betonklotz von Hotel, eine Höhle von Wohnung*. О томе говори, нпр., Ж. Матулина;¹⁶ у одељку њене студије под називом *Explicatives Attribut* (стр. 216) стоји пример: „*Jack Linder ist eine Seele von Mensch*“, са тумачењем: „*dieser Mann ist (gut) wie ene Seele*“. Додаје се коментар да је за овакве изразе тешко тврдити да потичу од генитива (што је иначе случај са многим синтагмама „*von* + датив“ у немачком), те да је очигледно да је у питању метафора. Сигурније обашњење такође недостаје, као и код Регуле.

У енглеском: *that palace of a house* (дефиниција: *that palace-like or palatial house*), *some fool of a man* (= *some fool-like or foolish man*).¹⁷ У разгледаном речнику ова тачка значења *of* издвојена је као *of a*, тј. наглашава се обавезност неодређеног члана уз *G* како би се постигло дато значење.

Уосталом, у сва три наведена несловенска језика видљиво је одсуство обележја одређености у *G* (одн. у *von* + дат.), а тенденција ка неодређености прати и именице у *N*. Претварањем постојећих обележја у одређеност код наведених инојезичких примера губи се експресивност израза и ствара се смисао обичне посесије: *die Seele von dem Mensch* значило би „човекова душа“, „душа човека“; *the fool of this man* било би „будала која припада овом човеку“ (*„будала човека“). Евентуална будућа, детаљнија анализа показала би, вероватно, да постоји веза између овакве тежње ка граматичкој неодређености употребљених именица и карактера полупредикативности или предикативности показаних синтагми као целина. Таква веза је као принцип позната у граматичким системима многих језика.

¹⁵ Zur Analyse der Fügung *ce fripon de valet*, *Linguistica* VII/1, Јубљана, 1965, 57–59.

¹⁶ Ueber die Partikel *von* in der deutschen Gegenwartssprache, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti* 3, Нови Сад, 1981, 211–268.

¹⁷ Longman Dictionary of Contemporary English, Лондон, 1978, s. v. *of*, 22. *of a* (after expressions of strong feeling).

Додаћемо још да је у Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности, у обради предлога *od* (под II, v. е), дат пример: „прид њега дојде једна ругота од створења“, из народних приповедака са чакавског подручја, заједно с неким обртима који нису истородни са овим, а под заједничком дефиницијом: „различити други талијанизми“. У словеначком језику: „*kaj si je izmislila ta trapa od Janeza*“, са објашњењем „*ta neumni Janez*“, *Slovar slovenskega knjižnega jezika SAZU*, s. v. *od*, уз ознаку да је то узето из нижег слоја разговорног језика. У лексикографским изворима са македонског и са бугарског подручја нисмо нашли одговарајућу информацију, што ипак не искључује постојање неких сличних говорних узуса.

Јужнословенски језици — српскохрватски и словеначки — и три наведена несловенска разликују се, како по самом факту постојања одн. непостојања граматичких чланова, тако и по природи предлога *od* одн. његових еквивалената. Стога би даље трагање по међујезичким везама у овој области било веома несигурно. Евидентно је то да се и у несродним језицима граде аналогне схеме, типа $N + od G$, и добијају се исти стилски ефекти. Географски подаци као да указују да се у јужнословенском ареалу описана црта појавила као романизам или „европеизам“ нешто новијег датума.

Пажњу привлачи напомена М. Регуле да у француском језику постоје обрти исте врсте као што су споменути дијалекатски у српскохрватском, „*worin das Fehlen von de auffällt*.“ Они се могу наћи и у немачком: „*ein winziges Bündel Mensch*“ (о новорођенчету; из часописа). И ова појава, дакле, представља нешто што је шире од јужнославизма.

Може се претпоставити, додуше са много резерве, да је управо овај други подтип, без предлога, био старији у свим оним језицима где су засведочене обе синтагматске варијанте. У корист претпоставке о млађем постанку синтагми са предлогом типа *od* говорила би позната чињеница лаганог ширења синтагми с таквим предлогом уопште, у разним језицима и разним епохама.¹⁸ Примери у Рјечнику ЈАЗУ скупљени у обради предлога *od* под II j., k., v. сведоче о таласима талијанског утицаја на северо-западу српскохрватског земљишта, у области синтагматизације управо са овом предлошком речју.

¹⁸ О приликама у српскохрватском језику писао је А. Галис: *Gebrauch der Präposition od statt des Genitivs des Eigentums oder der Zugehörigkeit im Serbokroatischen, Scando-Slavica 1, 27—35*; доста података има и у његовом раду: *Da li je srpsko-hrvatski adnominalni dativ pripadnosti (posesivni dativ) — balkanizam*, *Зборник за филологију и лингвистику XVII/1, Нови Сад, 1974, 51—61*. Галис износи хипотезу о ширењу синтагми с предлогом типа *od* чак као о општеиндоевропској појави. Склоност према оваквим конструкцијама у балканским језицима повезује се и са утицајем грч. *ἀπό*. Карактеристични су, мада можда не и повезани с нашом проблематиком, следећи подаци: у раним романским говорима били су живи прелазни типа *urbs Roma > urbs de Roma* (в. Е. Бурсије, *Éléments de linguistique romane, IV изд., Париз, 1956, 99*); у данашњем француском тенденција *la ville Paris > la ville de Paris* (М. Регула, о. с. 57), слично као у талијанском: *la città di Roma*. У германским језицима је познато осипање саксонског генитива (као и типа нем. *der Hut des Mannes*) у корист предлошко-падежних веза (нем. *der Hut vom Mann*).

Ово би био путоказ за објашњење могућне обличке еволуције размотерних синтагми („јадник Николе“ > „делија од човека“?) код нас, али још увек без тачног указивања на оне семантичке диференције (т. 6.3, а такође и 6.4) које су се у ту еволуцију уградиле или су је, обратно, подстакле. Експресивно-афективни обрти који су били предмет анализе сасвим су се ретко бележили у старим писаним споменицима, тако да је праћење њихових историјских путева посебно отежано.

7. Из целог излагања се видело како се извесни синтагматски спојеви, у овом случају номени са адноминалним генитивима, могу градити семантички девијантно; ти су спојеви девијантни уколико се значења чланова у њима посматрају изоловано — али захваљујући граматичко-семантичким моделима, као и утицају тих модела на ближе и даље аналогне случајеве, ове се девијације показују као семантички и стилски стваралачке. Појављује се могућност откривања неких значењских слојева који при нестилизованом казивању „мирују“ у речима и који махом измичу лексикографији, ма колико детаљној, а често и не спадају у њу. При одређеној организацији таквих исказа над речима се надграђује чак и сасвим нов семантички слој (суперлативност властитог значења именице).

Као што се и иначе, у уметности и у свакодневном општењу, имагинарно разликује од лажног, тако се и у синтакси стилизовано разликује од неправилног. Оригиначне, маштовите везе међу речима, када су саграђене према утврђеној и устаљеној синтаксичкој техници, често представљају уштеду изражајних средстава, и у исто време пружају већу количину обавештења, него лексички „истините“ и граматички тривијалне везе.

Београд

Ирена Грицкај

Резюме

Ирена Грицкај

ЭКСПРЕССИВНЫЕ СИНТАГМЫ С РОДИТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрены типы синтагм: „стуб ватре“, „стуб мога надања“ (столб огня, столб моей надежды); „стуб мисаоне целине“ (столб умозрительной целостности); „стуб деценије“ (букв. столб десятилетия); „стуб стубова“ (букв. столб столбов); „стуб од човека“ (букв. столб от человека) = этот человек настоящий столб). Из этих типов некоторые не имеют соответствий в других славянских языках; некоторые засеидетельствованы ещё в классических эпохах древних письменностей, тогда как последний из них (с предлогом) употребителен в современных неславянских языках (во французском, немецком, английском).

Первые два типа имеют то свойство, что в существительных, рядом с которыми поставлены имена в присубстантивном родительном падеже, вскрываются метафорические или иные смысловые оттенки, подчас совсем завуалированные, а иногда и не поддающиеся точным словарным определениям. В третьем и четвертом типах выявляется максимализация значения (столб > лучший столб и под.). В пятом типе находим усиленную экспрессию, а также и особый интонационный характер оборотов, свидетельствующий об их полупредикативном или предикативном речевом устройстве.